

iz istraživalačke prakse

Poljoprivredna proizvodnja i socijalne promjene u planinskim selima Slovenije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine

Prvi projekt istraživanja

Prema procjenama, od oko 27.700 sela u Jugoslaviji, do 5.000 danas postepeno odumire. To su sela, u kojima omladina često čini samo 2—3% sveg stanovništva. Pojedina planinska sela doslovno nestaju. U prošlosti kada su zavojevači sa svih strana napadali na naše narode, planinska su sela bila »orlovska gnijezda«, u koja se naroda zbijao. Došao je socijalizam i industrija i ona se prazne. Mnogi misle da je to poželjno. No teško se može očekivati da će planinski predjeli jednog dana sasvim opustjeti. Stoga bi bilo dobro da se cijela zajednica planski pobrine o perspektivama poljoprivrede, turizma i drugih djelatnosti u tim predjelima.

O poljoprivrednoj proizvodnji i poljoprivrednom stanovništvu u planinskim područjima poduzimana su ili su u toku neka istraživanja. Agrarni institut u Zagrebu pripremio je istraživanje planinskih područja Slovenije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine, koje treba realizirati u ovoj i slijedećoj godini. Projekt će ostvarivati tri stalna suradnika Instituta i dva vanjska suradnika, kao i nekoliko anketara. Uzet je zapadni dio naše zemlje, jer bi istraživanje na cijelom području premašivalo naše mogućnosti. Program je i ovako obiman, te će vjerojatno doći do njegove redukcije. Uz to napravljen je projekt koji će se možda pokazati kao idealan, tj. u

praksi neostvariv. No, iskustva za sada ne postoje, a stečena već u preliminarnim istraživanjima poslužit će za korekcije.

Ovdje se javnosti pruža na uvid prvi projekt istraživanja, kako bi se ona mogla informirati o sadržaju, na koji je istraživanje usmjereno. Umjesto pretežno ekonomskog (ekonomističkog) pristupa teži se za kompleksnijim sociološkim pristupom. I za autore i za stručnu sociološku javnost bit će zanimljivo sravniti projekt i konačne rezultate, što je i prvi povod ovom objavljivanju projekta.

Cilj istraživanja: definirati planinska sela i analizirati razvoj privrede, a posebno poljoprivrede, u njima, te utvrditi karakteristike socijalno-demografskih kretanja .

Jedinice promatranja: određeni broj sela, utvrđenih reprezentativno za svaku republiku.

Metode: anketa, spontani intervju, historijsko-komparativna i statistička.

Sadržaj istraživanja:

1. Prirodna obilježja i rasprostranjenost planinskih područja :

- A. Alpsko planinsko područje,
- B. Dinarsko planinsko područje:
  - (različita) nadmorska visina iznad koje se prostire planinsko područje,
  - topografija, klima, vegetacija,
  - prirodni uvjeti za poljoprivredu i druge grane privrede.

2. Osnovni podaci o planinskim selima :

- broj i razmještaj planinskih sela ,
- broj domaćinstava i stanovništva u njima,
- veličina i rasprostranjenost planinskih sela s obzirom na nadmorsku visinu,
- planinska sela u historijskoj retrospektivi.

3. Privreda planinskih sela :

- A. Poljoprivreda i njene karakteristike:
  - površine, kulture, prinosi, obim proizvodnje,
  - gospodarstva, njihova opremljenost, diferenciranost po veličini posjeda, raspoloživoj radnoj snazi i učešću u robnonovčanim odnosima,
  - društvena poljoprivreda, zadruge i dobra (kapaciteti, proizvodnja),
  - zemljovlasnički promet i odnosi (prodaja i kupovina zemlje, zakup, uzurpacije, diobe posjeda, zapuštene i napuštene obradive površine).

B. Ostala privreda :

- šumarstvo,
- tradicionalni i novi zanati, kućna radinost,
- trgovina i usluge,
- turizam,
- društveni privredni kapaciteti, industrija.

4. Socijalno-profesionalna struktura stanovništva :

A. Poljoprivredno stanovništvo :

- starosna i obrazovna struktura,
- višak i manjak radne snage,
- odnos prema gospodarstvu (glad za zemljom, težnja da se investira ili na protiv dezinvestira; kako se omladina odnosi prema gospodarskim poslovima i slično).
- životne aspiracije (kolike su težnje za zaposlenjem, standardom, školovanjem, da li se perspektiva gleda na gospodarstvu ili u napuštanju njega i slično),
- koliko ima starih poljoprivrednika bez poljoprivrednih nasljednika.

B. Mješovito stanovništvo (seljaci-radnici):

- koliko domaćinstava ima stalno zaposlene članove,
- gdje zaposleni rade, koliko im je udaljeno radno mjesto,
- profesionalna, starosna, obrazovna i stručna struktura zaposlenih lica,
- stavovi prema radnom mjestu i vlastitom gospodarstvu i vidljive posljedice takvih stavova,
- životne aspiracije (odseliti, ostati, smanjiti, ili povećati posjed, graditi kuću u selu ili u gradu i slično).

C. Npoljoprivredno stanovništvo:

- sloj inteligencije, brojnost i profesije, ponašanje, društvena uloga,
- radnici i službenici koji nisu vezani uz poljoprivredno gospodarstvo.

5. Ekonomske i socijalne promjene u planinskim selima:

- razvoj kolektivnog standarda,
- rasprostranjenost privrednih i komunalnih objekata,
- higijena, vodoopskrba, seoski zajednički objekti,
- saobraćaj,
- prosvjetne kulturne institucije i djelatnosti,
- stambena izgradnja,
- sredstva informacija (rasprostranjenost i utjecaj),
- životni standard, lična potrošnja,
- neke promjene u odnosima unutar porodica i domaćinstva: odnosi zaposlenih i nezaposlenih, muškaraca i žene, roditelja i djece; potrošačka i proizvodna funkcija porodice.

6. Društvenopolitička praksa i ideološki stavovi:

- društvenopolitički život u selima,
- društvenopolitička raspoloženja među stanovništvom,
- samoupravne djelatnosti u selima,
- religija, predrasude,
- stavovi prema poljoprivrednom zanimanju,
- stavovi o gradskom životu,
- usmjerenost ličnih i porodičnih želja s obzirom na privređivanje i način života,
- posebno o aspiracijama i orijentaciji omladine.

7. Kretanje stanovništva i demografske tendencije u poslijeratnom razdoblju:

- iseljavanje i doseljavanje, povećavanje ili smanjivanje stanovništva u planinskim selima,
- starosna i spolna struktura, natalitet, mortalitet, fertilitet, veličina porodice, brak, ženidba, udaja, razvod,
- migracije iz jednih u druga planinska sela,
- migracija iz planinskih sela u gradove,
- dnevna i sezonska migracija radne snage,
- odlazak omladine na školovanje.

8. Tendencije poljoprivredne proizvodnje i socijalnih promjena u planinskim selima:

- mogućnosti daljnjeg razvoja poljoprivrede, posebno društvene, a u sklopu razvoja cjelokupne privrede u planinskim područjima,
- da li će se migracija ubrzati ili usporiti,
- perspektivna i neperspektivna sela,
- mogućnosti daljnjih ekonomskih i socijalnih preobražaja u samim planinskim selima.

Prethodne opće hipoteze:

- poljoprivreda u planinskim područjima nazaduje,
- stanovništvo se iz planinskih sela iseljava,
- nisu sagledane ni dovoljno korištene mogućnosti racionalnog razmještaja proizvodnih snaga u planinskim područjima,
- i pored toga što su i ona napredovala, planinska sela socijalno i kulturno sve više zaostaju.

Informacija o istraživanju alpskog područja u režiji FAO-a

Probleme planinskih sela alpskih područja izučavali su uporedo Organizacija za ishranu i poljoprivredu Ujedinjenih naroda (FAO) i zemlje u kojima se alpski planinski pojas prostire (izuzev Jugoslavije). Pripreme za ova istraživanja počele su 1953. Na osnovu materijala naučne ekipe FAO i monografija nacija učesnica objavljena je 1961. jedinstvena studija problematike alpskih područja: *Rural Problems in the Alpine Region*. Alpsko je područje podijeljeno u tri zone, prema nadmorskoj visini (0—700, 700—1000 i preko 1000 m/nv), a obuhvaćeno je ukupno 583 naselja — općina. Raspored naselja po visinskim zonama bio je ovakav: 0—700 m 201 naselje (35 u Austriji, 12 u Bavarskoj, 21 u Francuskoj, 124 u Italiji, 9 u Švicarskoj), 700—1000 m 223 naselja (44 u Austriji, 23 u Bavarskoj, 48 u Francuskoj, 93 u Italiji, 15 u Švicarskoj) i u zoni preko 1000 m 159 naselja (24 u Austriji, 4 u Bavarskoj, 33 u Francuskoj, 67 u Italiji i 31 u Švicarskoj).

Odmah na početku iskrasao je metodološki problem: kako uskladiti istraživanje koje organizira FAO i ona koja samostalno vrše pojedine zemlje, s obzirom da je po završetku istraživanja trebalo objaviti jedinstvenu publikaciju. Zbog toga je na sastanku FAO-a u Innsbrucku 1952. godine odlučeno da se osnuje centar za metode istraživanja. Slijedeće su godine članovi centra na sastanku u Hondrichu (Švicarska) izradili opći upitnik za istraživanja. Na osnovu ovog upitnika tokom 1954. i 1955. godine vršena su prethodna istraživanja. Upitnik je nakon toga prerađen i znatno skraćen. Tokom 1956. razrađen je detaljan plan kako za istraživanja FAO-a tako i za pojedine zemlje. Međutim, i pored ovako dugotrajnih i temeljitih priprema iskraslo je niz teškoća pri sintezi rezultata istraživanja. Ove su teškoće nastale više zbog različite primjene metoda uzorka, nego zbog različite interpretacije pojedinih pitanja. 583 naselja bila su solidan reprezentant cjelokupnog alpskog područja. No istraživanjem su obuhvaćeni različiti postoci stanovništva (u rasponu od 4,5% stanovništva u Francuskoj do 20% u Bavarskoj). Švicarska je npr. reprezentativnije obradila naselja na visini od preko 1000 m, a Bavarska ona koja su smještena na visini do 700 m nadmorske visine. Pri odabiranju naselja većina je zemalja, naročito je to izrazito kod Francuske, odabrala pretežno poljoprivredna naselja, dok su Švicarci obrađivali podjednako poljoprivredna, industrijska i turistička naselja.

Cijelo je alpsko područje istraživano s geografskog, agrarno-pedološkog, ekonomsko-proizvodnog, institucionalno-socijalnog i demografskog stanovništva. Evo redoslijeda elemenata koji su obuhvaćeni (svakoj je grupi elemenata posvećeno po jedno poglavlje spomenute knjige):

1. **Prirodni uvjeti:** opća geološka struktura, nadmorska visina i topografija, klima, klimatske promjene (utjecaj nadmorske visine, položaj, izloženost suncu, topografije), vjetrovi, temperatura (opća promatranja, sezonska promatranja), vlažnost (opća promatranja, sezonska promatranja), snijeg, vrste klima (relativno suha i vlažna klima), utjecaj klime na vegetaciju, usjeve, čovjeka, zemlju, vodu.

2. **Istraživanje zemlje i njena zaštita:** struktura zemljišta, prirodne nesreće uzrokovane konfiguracije tla (padanje kamenja, spuštanje i klizanje tla), prirodne nesreće uzrokovane klimom (usovi i poplave), zaštita od prirodnih nepogoda — konzervacija zemlje (alpske šume, pošumljavanje i ostale zaštite, alpski pašnjaci), gospodarstva po veličini posjeda, rasparceliranost posjeda i konsolidacija gospodarstva, navodnjavanje i irigacije, saobraćajne pogodnosti, zakonodavstvo o zemlji.

3. **Zanimanja i proizvodna djelatnost:** poljoprivreda (proizvodnja krmiva, voćarstvo, upotreba umjetnih gnojiva, mehanizacija, stočarstvo, mljekarstvo, zakonodavstvo o poljoprivredi alpskih područja), šumarstvo, hidroenergetska industrija, zanatstvo, kućna radinost, turizam.

4. **Institucije i socijalne prilike:** kreditiranje, oslobođenje od poreza i ostale financijske olakšice, zadruge, uzajamno potpomaganje, socijalne ustanove, zdravlje i zaštita zdravlja, zdravstveno osiguranje, osiguranje protiv nezgoda, staračko osi-

guranje, ostale vrste osiguranja, porodični dodaci, ishrana, odijevanje, stambene prilike, stručno obrazovanje, religija, slobodno vrijeme i kulturni život.

5. **Stanovništvo:** demografske promjene, tendencije demografskih promjena u različitim tipovima naselja, brak, natalitet, mortalitet, prirodni priraštaj, migracije, struktura stanovništva (po starosti, spolu, zanimanju).

6. **Opći problemi alpskog područja:** definicija, planinskih zona, alpski pašnjaci, agrarna struktura, planinska poljoprivreda, nepoljoprivredne djelatnosti, kreditiranje, stručno obrazovanje, istraživanje, savjetodavna poljoprivredna služba, socijalno osiguranje, položaj žene, migracije.

Ovakav sadržaj istraživanja zahtijevao je da i u istraživanju i u sintetiziranju njegovih rezultata sudjeluje ekipa znanstvenih radnika različitih struka. Tu su uporedo i zajednički radili geografi, geolozi, ekonomisti, agronomi, pravnici i sociolozi, Drukčije se ovaj rad ne bi mogao ni izvršiti.

Upozorit ćemo ukratko na zaključke do kojih se ovim istraživanjem došlo. Prije svega, potvrđena je pretpostavka da su alpska područja relativno zaostala, kako u ekonomskom tako i u socijalnom pogledu. Ova će zaostalost ubuduće postajati sve izrazitija, s obzirom na brz ekonomski i socijalni napredak ostalih područja. Zbog toga se kao veoma važan zadatak nameće izrada regionalnih planova planinskih rejona, koji bi kompleksno zahvatili njihov budući razvoj, ne samo ekonomski nego i socijalni i kulturni.

Koliko god će pojedinim zemljama rezultati ovog prvog istraživanja veoma koristiti, istaknuta je i potreba daljnjih istraživanja planinskih područja. Sada već postoje iskustva, a jedna je od njih u tome da pojedinačna istraživanja treba što više uskladiti, kako bi se olakšale uporedbe.

Podaci da je starosna struktura stanovništva alpskih područja nepovoljna (sve su brojnije grupe najstarijih), da natalitet opada i da se povećava odseljavanje, samo potvrđuju potrebu daljnjeg istraživanja planinskih područja uopće, jer se pretpostavlja da slične tendencije postoje i u ostalim planinskim područjima.

Očigledno je da su istraživanja FAO-a imala za cilj da vlade pojedinih zemalja upozore na glavne ekonomsko-socijalne probleme i teškoće seoskih stanovnika alpskih područja i da ih na taj način potaknu na to da više pomažu njihov privredni razvoj. U stvari, to je apel da se spasi posjed alpskog seljaka i da mu se omogući stjecanje dodatnih prihoda (turizam, kućna radinost) i tako olakša egzistenciju u predjelima »gdje seoskim životom dominiraju prirodne sile izvan ljudske kontrole«. Usput da napomenemo da je pozitivistička obrada materije bacila u zadnji plan stvarnu društvenu perspektivu alpskih seljaka.

Razlike u našem pristupu ovakvim istraživanjima nameću se uslijed različitosti našeg društveno-ekonomskog sistema i društveno-ekonomskih odnosa. U našem selu mi želimo razvijati društvene oblike proizvodnje, a u tome se najmanje postiglo baš u planinskim područjima.

Iz ove činjenice rezultiraju i drukčiji pristup i metodologija istraživanja naših planinskih područja. Međutim, bez obzira na to, neka iskustva istraživanja FAO-a možemo koristiti. Tu prije svega mislimo na definiciju planinskih zona i sagledavanje općih mogućnosti razvoja proizvodnih snaga u njima. (S. Š., V. C.)

SUMMARY

AGRICULTURAL PRODUCTION AND SOCIAL CHANGES IN MOUNTAINOUS VILLAGES OF SLOVENIA, CROATIA AND BOSNIA AND HERCEGOVINA

Work on the first research project of rural mountainous regions will start next year. The project will be executed by the permanent staff of the Agrarian Institute in Zagreb and its outside collaborators. The project has been published here in order to enable the public interested in it to compare it with the subsequent results of research work. The project aims at complex grasping of social changes in mountainous villages among which many have been gradually dying out today,

because their population migrate to the towns and plains, to the industry and modern agriculture.

As an enclosure to the project there is an information about the contents of research of rural problems in the Alpine region done by FAO in the period from 1953 to 1961. Different socioeconomic system and social relations imposed upon the research workers quite a different approach to similar enterprise in Yugoslavia that is obvious from the above published project.

РЕЗЮМЕ

СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРОИЗВОДСТВО И СОЦИАЛЬНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В ГОРНЫХ СЕЛЕНИЯХ СЛОВЕНИИ, ХОРВАТИИ, БОСНИИ И ГЕРЦЕГОВИНЫ

Первый проект исследования гористых населенных местностей, которое в этом и в следующем году организует Аграрный институт в Загребе, публикуется для того, что бы дать возможность общественности сопоставить сам проект с позднейшими результатами исследования. Исследовательскую работу будут проводить постоянные и внештатные сотрудники упомянутого института. Из проекта видно, что авторы его ставили своей задачей получить комплексную картину социальных изменений в горных селениях, число которых становится все меньше, потому что население переселяется в низменности и в города, находя работу в промышленности и в современном сельском хозяйстве.

В приложении находится информация о содержании исследовательской работы в альпийской местности, проведенной с 1953 г. по 1961 г., под руководством организации ФАО. Иная общественно-экономическая система и отношения между людьми обуславливают в Югославии и иной подход к похожим исследованиям, что видно уже и из выше опубликованного проекта.